

Μάγδα Γ. Μαριά

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΑ
ΤΗΣ
ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΖΗΤΗ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2008

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Εις μνήμην Γεωργίου Ν. Μαριά

Ας αρχίσουμε τον Πρόλογο των *‘Εκπαιδευτηρίων’* με την ιστορία ενός σχολείου που δεν κτίστηκε ποτέ. Πρόκειται για το διδακτήριο, όπου, αν βέβαια είχε κτιστεί, θα μάθαινα τα πρώτα μου γράμματα. Ξεκινάμε αντισυμβατικά λοιπόν, όπως εύστοχα παρατήρησε παλιός φίλος.

Ψίνθος, Φθινόπωρο 1917. Όλα ήταν έτοιμα. Με τα λεφτά που είχαν στείλει από το υστέρημά τους οι ξενιτεμένοι στην Αμερική, κάπου 350 δολάρια, η Επιτροπή αγόρασε τα οικοδομικά υλικά για την ανέγερση του νέου σχολείου. Στην μεγάλη πλατεία, απέναντι από την παλιά εκκλησιά, με τα παιδιά να παίζουν στην ανάλαφρη σκιά του αιωνόβιου ελαιώνα. Ο δάσκαλος ετοίμασε τον λόγο για την περίπτωση, με πολλές κορώνες *‘δια την νεόδμητον Σχολήν, ήτις θα φωτίσει την νεολαίαν της πατρίδος ημών εν γενεαίς γενεών’*, και οι χωριανοί ανασκουμπώνονται για να βάλουν γερά τα θεμέλια. Έτσι ήταν τότε ο κανόνας για το κτίσιμο των σχολείων όταν δεν υπήρχε ο μεγάλος δωρητής. Όποιος δεν μπορούσε να προσφέρει χρήματα, προσέφερε ό,τι είχε, την εργατική του δύναμη κατ’ αρχήν και την όποια τέχνη του ύστερα. Μετά, όλοι μαζί, η κοινότητα δηλαδή, αναλάμβανε την πληρωμή των δασκάλων και την συντήρηση του κτηρίου. Εξ άλλου, πενήντα χρόνια πριν, οι παπ-

πούδες και οι πατεράδες τους, με το ίδιο σύστημα και χωρίς την έξωθεν βοήθεια, είχαν καταφέρει να κτίσουν την εκκλησία. Ναι, αυτοί οι ταπεινοί αιπόλοι και οι καρβουνιάρηδες! Δίκιο λοιπόν είχε ο Σαββόπουλος όταν τραγούδαγε πως *‘των Ελλήνων οι κοινότητες φτιάχνουν άλλον γαλαξία’*.

Τα πράγματα όμως στράβωσαν γρήγορα. Είμαστε ήδη από το 1912 υπό ιταλική κατοχή και ο πανίσχυρος στρατιωτικός διοικητής απαίτησε από τον πρόεδρο της επιτροπής, που ήταν και ο δήμαρχος, να τοποθετηθεί μαρμαρίνη πλάκα όπου θα αναγράφονταν πως πρόκειται για *Σχολή του Βασιλέως Βίκτωρος Εμμανουήλ του Β’*.

Ο Γιώργης Ν. Μαριάς, που ήταν τότε ο δήμαρχος, προσπάθησε να κερδίσει κάποιο χρόνο. Ο διοικητής το κατάλαβε κι έγινε έξω φρενών με την ανυπακοή. Απαγόρευσε την οικοδόμηση του σχολείου, καθαίρεσε τον δήμαρχο από το αξίωμα ως ανάξιο, κι έστειλε σύσσωμη την επιτροπή να περάσει στρατοδικείο με κάποια πρόφαση. Έμειναν μίνες φυλακή, αλλά δεν μπορούσαν να τους κρατήσουν και επ’ άπειρον χωρίς δίκη. Έτσι άρχισαν οι ανακρίσεις. Ας δούμε όμως την συνέχεια από τον υπό λογοκρισία τύπο της εποχής.¹

Όταν ο ανακριτής ρώτησε τον δήμαρχο γιατί δεν υπάκουσε στις υποδείξεις του Διοικητού, αυτός απάντησε: Αν σε βάλουν, κολονέλλο μου, την ιταλική σημαία χάμω, και

1. Ροδιακή 3^{ης} Δεκεμβρίου 1951, ‘Πρό 34 ετών’, ‘Δείγμα Πατριωτισμού’.

σε δώσουν κι ένα ταχρά² στο τραπέζι και να σε πούν: ή την σημαία σου θα πατήσεις ή το κεφάλι σου θα κόψουμε, τι θα κάμεις; Ο ανακριτής ως ήτο επόμενο, του απάντησε πως θα προτιμούσε να του κόψουν το κεφάλι. Τότε ο Γ. Μαρίας έσυρε το κεφάλι του πάνω στο τραπέζι του ανακριτή λέγοντας πως προτιμά να του το κόψουν παρά να πατήσει την σημαία του. Τόση υπήρξεν η έκπληξις του ανακριτή ώστε αντί άλλης απαντήσεως σηκώθηκε και τον συνόδευσε μέχρι τη πόρτα του γραφείου του και του λέγει: 'Πηγαίνετε κ. Δήμαρχε, είστε ελεύθερος'.

Ήταν μετά από αυτό το περιστατικό, το δίλημμα του ταχρά δηλαδή, που όλοι παραδέχτηκαν πως ο Γιώργης ο Μαρίας ήταν το πρώτο παλικάρι. Έτσι έφτασε το όνομά του Γιώργη, με την τιμητική αυτή συνοδεία, μέχρι και τις μέρες μας.³

* * *

Το σχολείο λοιπόν δεν κτίστηκε ποτέ, αλλά κι αν κτιζόταν, θα έκλεινε σύντομα. Το 1936 ο διαβόητος De Vecchi, μέλος της φασιστικής τριανδρίας μαζί με τον Μουσολίνι και τον Τσιάνο, και Διοικητής των 'Νήσων του Αιγαίου', έκλεισε τα ελληνικά σχολεία και επέβαλε υποχρεωτική φοίτηση στα ιταλικά σχολεία. Οι άτυχες εκείνες φουρνιές των μαθητών, έμαθαν τα λίγα και δύσκολα ελληνικά τους, όπως παλιά, στο νάρθηκα της εκκλησίας.

Έτσι τελείωσε η περίοδος της αφύπνισης των υπόδουλων Δωδεκανησίων. Η πορεία της ήταν μεγάλη και ενδιαφέρουσα. Μας έδωσε όλα αυτά τα υπέροχα scho-

λεία που παρουσιάζονται στο ανά χειράς νέο βιβλίο της Μάγδας. Χονδρικά μπορούμε να πούμε πως ξεκίνησε με την θεμελίωση της 'Αστικής Σχολής' στην Ρόδο, γύρω στο 1870, και τελείωσε με τα εγκαίνια του σχολείου των Καλυθιών το 1936, που συμπίπτει με το κλείσιμο των ελληνικών σχολείων από τον De Vecchi. Με την απελευθέρωση και την ενσωμάτωση, η ευθύνη της παιδείας φεύγει από τις κοινότητες και περνά πλέον στα χέρια της πολιτείας.

Πώς όμως ξεκίνησαν τα πράγματα; Ποιες οι συνθήκες, πολιτικές και οικονομικές, που προκάλεσαν αυτή την αφύπνιση; Γιατί λίγο πιο παλιά, η κατάσταση ήταν μαύρη και σκοτεινή. Θυμάμαι τον Α. Τσοπανάκη, που όταν μελετούσε προικοσύμφωνα στα χωριά της κεντρικής Ρόδου, έλεγε πως ο συντάκτης τους ήταν πάντα ο παπάς, αφού κανείς άλλος δεν ήξερε γράμματα, και πως τα γράμματα του ήταν 'λίγα και δύσκολα'. Ακόμα πιο πέρα. Ο δικός μου ο προπάππος, ο παπα-Γεράσιμος (πέθανε σε βαθύ γήρας το 1936) ήταν αγράμματος. Και δεν ήταν ο μόνος ιερωμένος που 'ήξερε τα γράμματα απ' έξω'.

Αλλά ας τα πιάσουμε χαλαρά και άνετα. Σε στυλ καλοκαιρινών διακοπών, με μαγιό, μπάνια και ουζάκι.

Ρόδος, Καλοκαίρι 2000. Έχει λίγη ώρα που αφήσαμε το λιμάνι. Από το κατάστρωμα θαυμάσαμε το υπέροχο θαλάσσιο μέτωπο της πόλης. Τώρα πιάσαμε ρότα για το Καστελλόριζο. Με τον Κυριάκο πίνουμε μπύρες και χαζεύουμε τις μικρασιατικές ακτές. Είναι αυτές που,

2. Ταχράς. Μαύρο, σφυρήλατο κοπτικό εργαλείο, με κάμα ημισελανοειδή και κάπως πρωτόγονα επεξεργασμένο, σε ευρεία χρήση από τη ροδίτικη αγροτιά. Υποτιμημένο όμως κι από τους ίδιους τους χρήστες του, αφού όταν δεν εκτιμούσαν κάποιον για την ευστροφία του ή την χοντροκοπιά του, τον αποκαλούσαν 'ταχρά'.

3. Ευχαριστώ τον Μανώλη Βρατσάλη που μου χάρισε την ιστορία.

μαθητής ακόμα, έβλεπα από τα παράθυρα του ‘Βενετοκλείου’ τις φθινοπωρινές ή χειμωνιάτικες μέρες της μεγάλης διαύγειας. Βλέπαμε μέχρι και τις χιονισμένες κορυφές του Αντίταυρου. Τόσο κοντινή η απέναντι στεριά, κι όμως παραμένει μέχρι και σήμερα μια ‘terra incognita’.

Πορεία προς το νότο λοιπόν με καλή συντροφιά. Υπήρχε και όρος. Πενθήμερη αποχή από την έρευνα και τα μαθηματικά. Τους είχα πρήξει τελευταία με κάτι λήμματα που δεν έβγαιναν με τίποτα.

Μένουμε στον Γυαλό. Απέναντι από τον κάβο με τα χαλάσματα των βομβαρδισμών του ’41 και του ’43 που συντρόφευαν τα ερείπια της μεταπολεμικής εγκατάλειψης. Πρωϊνό μπάνιο στα διάφανα νερά του λιμανιού, διάβασμα στη σκιά και διάπλους του περικλειστού κόλπου. Μεσημεριανό ραντεβού στο ‘Σίδνεϋ’ του κυρ-Μιχάλη, στον μυχό του κόλπου. Το μεσημέρι προσφέρει ούζο με δικούς του μεζέδες. Μένουλες παστές, ντόπια κάπαρη

Εορτή στη Σαντραπεία Αστική Σχολή. (Αρχείο Κυριάκου Χοντρού).

στην άλμη και (τούρκικες) ντομάτες τριαντάφυλλο.

– Λοιπόν πως πήγε η βόλτα κορίτσια;

– Ανεβήκαμε πάνω στον Άγιο Κωνσταντίνο και τον Άγιο Γεώργιο του Σαντραπέ ...

– Του Σαντραπέ;

– Καλά, ... στην Θεσσαλονίκη είστε ξενομπάτηδες και δεν τα ξέρετε. Αλλά εδώ; Τουλάχιστον εσύ ως Δωδεκανήσιος και εκπαιδευτικός ... Συμπλήρωσες σαράντα χρόνια στα θρανία και δεν ξέρεις την Σαντραπεία Σχολή!

Η Δανάη ήταν αυστηρή κι είχε δίκιο. Τα μάσπασα με κάτι δικαιολογίες αδιάβαστου μαθητή. Δεν πρόλαβα να δω τον οδηγό και τέτοια.

– Λοιπόν, αριστερά από τον Άγιο Κωνσταντίνο βρίσκεται η Σαντραπεία Σχολή (1903), δεξιά το Παρθεναγωγείο (Αστική Σχολή), που έκτισε ο Θ. Πεγκλής την ίδια περίπου εποχή.

– Αιγυπτιώτες;

– Για τον Λουκά Σαντραπέ είμαι σίγουρη. Μέγας επιχειρηματίας με έδρα το Κάιρο. Για τον Πεγκλή δεν ξέρω.

– Κορίτσια τι να σας φέρω;

– Ουζάκι. Έχεις τίποτα άλλο εκτός από τ' αλμυρό;

– Μικρές σουπιές. Θα τις τηγανίσω με το μελάνι τους. Τις σβήνω με ούζο κι είναι μεζές πρώτος.

– Κυρ-Μιχάλη είχε τόσους πολλούς μαθητές στο νησί εκείνη την εποχή για να έχουμε ανάγκη από δύο τόσα μεγάλα σχολεία;

– Είχε και το νηπιαγωγείο του Σταματίου. Όλα εγκαινιάστηκαν το 1903. Οι δύο σχολές μαζί είχαν και χίλιους μαθητές. Βλέπετε το νησί είχε γύρω στις δέκα χιλιάδες ψυχές. Τότε οι γυναίκες δεν φοβότανε να κάνουν παιδιά. Τώρα δεν είμαστε πάνω από τριακόσιοι και με το ζόρι ο δάσκαλος βρίσκει παιδιά για να κάνει τάξη.

– Μετά;

– Κατηφορίσαμε κι είδαμε το πελαγίσιο νεκροταφείο. Φαίνεται πως οι Καστελοριζιοί δεν μπορούν να αποχωρήσουν τη θέα της θάλασσας και την μυρωδιά της αρμύρας κι έφτιαξαν το κοιμητήριο τους πάνω στο κύμα.

– Τι γίνεται; Τα περισσότερα παλιά σχολικά κτήρια που είδαμε στα νησιά είναι κτισμένα εκείνη την εποχή. Εκεί, στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου}. Η ‘Αμαράντειος’ και το ‘Βενετόκλειο’ στην Ρόδο, το ‘Αρρεναγωγείον’ της Χάλκης με το αναγεννησιακό στυλ, το ‘Βουβάλειο’ στην Κάλυμνο ...

– Άκουσε καπετάνιο, το τέλος του 19^{ου} αιώνα είναι μια πολύ ενδιαφέρουσα εποχή. Στην Ελλάδα φαίνεται πως η εκσυγχρονιστική αστική τάξη παίρνει το πάνω χέρι, η Οθωμανική αυτοκρατορία είναι ο μεγάλος ασθενής και η Διασπορά ανθεί.

– Για λέγε...

– Θα χρειαστεί να κάνουμε μια σύντομη ‘επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας’⁴. Μετά την δημιουργία του Ελληνικού κράτους, οι υπόλοιποι βαλκάνιοι, υποστηριζόμενοι από την Ρωσία, ζητούσαν με την σειρά τους την ανεξαρτησία τους από την Οθωμανική αυτοκρατορία, τον μεγάλο ασθενή, όπως ήδη είπαμε. Οι Δυτικοί, και κυρίως οι Εγγλέζοι, δεν βλέπουν με καλό μάτι την διείσδυση των Ρώσων στα Βαλκάνια και γενικότερα τον ανταγωνισμό τους στο εμπόριο της Ανατολής. Υιοθετούν λοιπόν το δόγμα της ακεραιότητας της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

– Πρόκειται για το περίφημο ‘Ανατολικό ζήτημα’ ...

– Ακριβώς. Όσο βέβαια τους έπαιρνε. Όταν δεν γινόταν αλλιώς, όπως στην περίπτωση της Ελλάδας ή της Αιγύπτου λίγο αργότερα, έστω και άκοντες συναινούσαν,

και προσπαθούσαν να πάρουν όσο γίνεται καλύτερο μερίδιο από την μοιρασιά. Το 1854 οι Αγγλο-Γάλλοι συνασπίζονται με τους Τούρκους και κτυπούν τους Ρώσους στην Κριμαία. Νικούν και η διείσδυσή τους στις χώρες της Εγγύς Ανατολής, την Αίγυπτο και τα Βαλκάνια εντείνεται και δημιουργεί στις περιοχές αυτές μια οικονομική κίνηση χωρίς προηγούμενο. Συμμετέχουν ευρύτατα και οι Έλληνες που ζούν στις χώρες αυτές.

Το 1856 με το Χάτι-Χουμαγιούν, οι ραγιάδες αποκτούν, τουλάχιστον θεωρητικά, τα ίδια δικαιώματα με τους Μουσουλμάνους και οι Έλληνες επωφελούνται και συμμετέχουν στις μεγάλες επιχειρήσεις των Άγγλων στην Τουρκία. Οι ελληνικές παροικίες των Βαλκανίων συνεχίζουν να κατέχουν την πρώτη θέση στη περιοχή και ο ελληνισμός της Αιγύπτου, με την υποστήριξη του Μουχαμέτ Αλή, αρχίζει και αποκτά σημασία.

– Ο Σαντραπές, οι Καζούλληδες, οι Βενετοκλήδες...

– Έτσι... Την ίδια εποχή παρατηρείται η πρώτη πρόοδος και στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος και θ’ ακολουθήσει δεύτερη και πολύ σημαντικότερη μετά το 1875. Τα εκπαιδευτήρια που χτίζονται και τα σχολεία που λειτουργούν στα νησιά εκείνη την περίοδο, είναι παιδιά της προόδου αυτής. Ο ρόλος τους είναι σημαντικός αφού οι απόφοιτοί είναι τα στελέχη που θα δώσουν μια νέα δυναμική στις επιχειρήσεις ελληνικών συμφερόντων. Βλέπετε από το 1860 έχουμε Έλληνες τραπεζίτες και εταίρους των αγγλικών οίκων στις αγορές της Εγγύς Ανατολής. Χρειάζονται λοιπόν στελέχη εμπιστοσύνης. Εξ ου και τα σχολεία.

– Και όχι μόνο. Υπάρχει και το Εθνικό ζήτημα.

– Βεβαίως. Κι εδώ η εκπαίδευση θα παίξει σπουδαίο

4. Τα ιστορικά στοιχεία που παραθέτουμε προέρχονται από το βιβλίο του Ν. Σβορώνου ‘Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας’, Εκδ. Θεμέλιο.

ρόλο. Αλλά ας τελειώσουμε πρώτα με τα πολιτικο-οικονομικά. Μετά το 1875 έχουμε την ισχυροποίηση της ελληνικής αστικής τάξης, που προσπαθεί να εκσυγχρονίσει το κράτος και την πολιτική, ενώ ένα άλλο πολύ σημαντικό φαινόμενο που παρατηρείται εκείνη την εποχή είναι η ενοποίηση, οικονομική και πολιτισμική, όλων των τμημάτων του Ελληνισμού, που ζουν στο μικρό και νεοσύστατο βασίλειο ή στο εξωτερικό. Οι Έλληνες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, της Ρωσίας και της Αιγύπτου είναι πιο πολυάριθμοι και πιο πλούσιοι από τους Έλληνες του εσωτερικού και αποτελούν το σημαντικότερο τμήμα του Ελληνισμού, αυτό που του έδινε την οικονομική δύναμη και την πνευματική αίγλη. Μέχρι τότε η οικονομική και πνευματική πρωτεύουσα των Ελλήνων είναι η Κωνσταντινούπολη και όχι η Αθήνα. Τα πράγματα όμως αλλάζουν εκείνη την εποχή. Οι Έλληνες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας εισάγουν τα κεφάλαιά τους στην Ελλάδα και διευθύνουν την οικονομία της, ενώ η Αθήνα με το Πανεπιστήμιο της γίνεται το πολιτισμικό κέντρο του Ελληνισμού και η ακτινοβολία του φτάνει μέχρι και την μακρινή Καππαδοκία. Με δυό λόγια ο Ελληνισμός παρουσιάζεται ενωμένος κι έχει τους ίδιους στόχους. Οι ιδέες εξελίσσονται, άλλοτε ακολουθώντας και άλλοτε προετοιμάζοντας το φιλελεύθερο και μεταρρυθμιστικό κίνημα, που διαγράφεται στον ορίζοντα όλο και πιο καθαρά.

– Με το εθνικό ζήτημα να παίζει πάντα τον πρώτο ρόλο.

– Ακριβώς και όχι μόνο για την Ελλάδα. Μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο, με πρωτοδιδάξαντες τους Κρητικούς, οι εξεγέρσεις των χριστιανών ξεσπούν παντού στα Βαλκάνια.

– Το *‘εθνικό πρόβλημα’*, δηλαδή *‘η απελευθέρωση όλων των ελληνικών εδαφών, ώστε να δημιουργηθεί ένα*

κράτος ελεύθερο και κυρίαρχο, και η εμπέδωση ενός ανεξάρτητου βίου, δίχως ξένες παρεμβάσεις’, που ήταν η ανοιχτή πληγή μας από παλιά και μας ταλανίζει μέχρι και σήμερα, φαίνεται πως μπαίνει από το 1875 και μετά σε μια κρίσιμη καμπή. Με τον Τρικούπη, γίνονται και πολιτικές και στρατιωτικές προετοιμασίες και παρ’ όλες τις αποτυχίες, δρομολογείται η πορεία προς την εθνική ολοκλήρωση και τους Βαλκανικούς πολέμους όπου, η Ελλάδα θα εμφανιστεί πλέον σαν μεγάλη δύναμη της περιοχής.

– Εδώ ακριβώς, στο *‘εθνικό πρόβλημα’*, θα παίξει μεγάλο ρόλο και η Παιδεία, την οποία αναλαμβάνουν τα σχολεία, που ξεφυτρώνουν σαν μανιτάρια στις υπόδουλες περιοχές. Αυτά, τα περικαλλή εκπαιδευτήρια, που βλέπουμε σ’ όλα τα νησιά μας.

– Χτίστηκαν με χρήματα των ευεργετών, που φέρουν το όνομά τους, όπως το *‘Καζούλειο’*, η *‘Αμαράντειος’* και το *‘Βενετόκλειο’* στην Ρόδο, το *‘Βουβάλειο’* στην Κάλυμνο και η *‘Σαντραπεία’* εδώ στο Καστελλόριζο.

– Ή με την συνδρομή της κοινότητας, των ταπεινών ξενιτεμένων και την προσωπική εργασία των ντόπιων.

– *Πάλι εις μικρόν γενναίοι*, θυμάται η Πόλη τον ποιητή.

– Και τι διδάσκονταν άραγε τότε στα σχολεία;

– Από το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} και μετά, πιστεύω πως ακολουθούσαν πλέον το πρόγραμμα των σχολείων του ελληνικού κράτους. Για πριν δεν είμαι σίγουρος και πρέπει να ρωτήσουμε κάποιον ειδικό της ιστορίας της εκπαίδευσης.

– Ας το αφήσουμε για την επιστροφή. Σίγουρα κάποιον από το Πανεπιστήμιο θα μας βρει ο Κώστας, που θα ξέρει καλά τα πράγματα.

Μιχ. Γ. Μαρίας
Θεσσαλονίκη, Πρωτομαγιά 2008

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

Άλλη μια περιπέτεια έφτασε στο τέλος της. Μια όμορφη περιπέτεια, που, για την πραγματοποίησή της, συνέβαλαν πολλοί, και οφείλω να τους ευχαριστήσω.

Πρώτα πρώτα, ένα μεγάλο ευχαριστώ στον αγαπητό φίλο Φανούρη Ροδίτη, τοπογράφο μηχανικό, που ανέλαβε τον πιο δύσκολο τομέα, αυτόν της σάρωσης των σχεδίων, με εκπληκτικά αποτελέσματα, και απέδειξε πόση υπομονή είχε μαζί μου, που άντεξε τις ιδιοτροπίες μου.

Τις φίλες Άννα-Μαρία Κάσδαγλη, αρχαιολόγο, και Μαρία-Χριστίνα Γεωργαλλή, αρχιτέκτονα, για τις υποδείξεις τους στην τεχνική επεξεργασία του κειμένου.

Τους φίλους συλλέκτες, γιατρούς, Κωνσταντίνο Κογιόπουλο και Συμεών Δοντά για το υλικό που μου προμήθευσαν.

Την ξαδέλφη μου Τσαμπίκα Μαριά-Τριανταφύλλου, που με συντρόφευε στα ταξίδια και τον φίλο γιατρό Γεράσιμο Γιαννιώτη, που με φιλοξένησε στο πλωτό ιατρείο «Δελφίни της Ζωής και της Ελπίδας», ταξιδεύοντας στα άγονα νησιά.

Τους συγγραφείς - καθηγητές, Τεύκρο Μιχαλίδη και Παύλο Καϊμάκη για τα κείμενα που μου παραχώρησαν.

Την αρχιτέκτονα Αναστασία Μαργιέ για τις μεταφράσεις των ιταλικών κειμένων.

Τον Σαδή Νασούχογλου για τις πληροφορίες του σχετικά με τα οθωμανικά σχολεία.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ επίσης σ' όλους αυτούς που ανέσυραν απ' τα λευκώματά τους σχολικές φωτογραφίες, που δημοσιεύονται για πρώτη φορά στο βιβλίο: τον Σωτήρη Πισσάκα, την Δέσποινα Παπαϊωάννου, τον Αντρέα Αγγούρια, τον Αλί Ζακτεράκη, την Βέρα Παπαδάκη, τον Διαμαντή Τριανταφύλλου, την Γεωργία Μανιά, τον Γιώργο Νικηταρή, τον Κυριάκο Χονδρό, τον Μανόλη Βρατσάλη, τον Μιλτιάδη Λογοθέτη, τον Νίκο Βογιαντζιδάκη, τον Αντριάνο Λυμπερόπουλο, τον Νίκο Κασέρη και την Μαρίκα Κατσάνου.

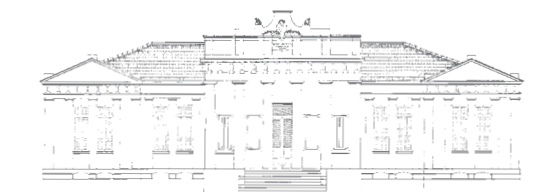
Τέλος, ευχαριστώ τις εκδόσεις ΖΗΤΗ για την επιμελημένη έκδοσή τους, και τον αδελφό μου Μιχάλη, για τις αυστηρές παρατηρήσεις του και το ωραίο προλογικό σημείωμά του.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κάθε χρόνο το Σεπτέμβρη 1

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΡΩΔΟ ΑΠΟ ΤΟΝ 19ο ΑΙ. 4

– Βενετόκλειον Γυμνάσιον 10

– Αστική Σχολή 14

– Παλιό Σχολείο Νιοχωριού 17

– Καζούλλειον Παρθεναγωγείον 18

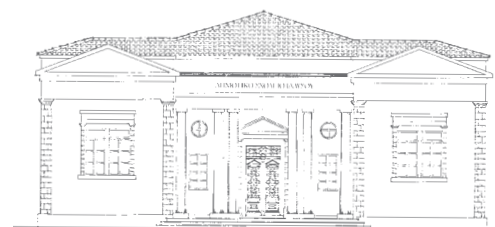

– Αμαράντειος Σχολή 20

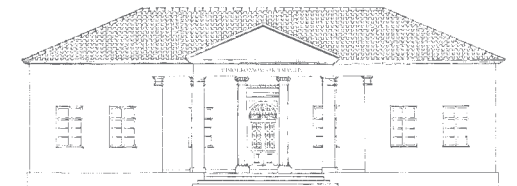

Προσλαλιά υπό Δ. Αναστασιάδου 22

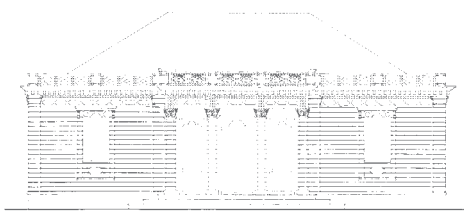
– Δημοτικό Σχολείο Ιαλυσού 26

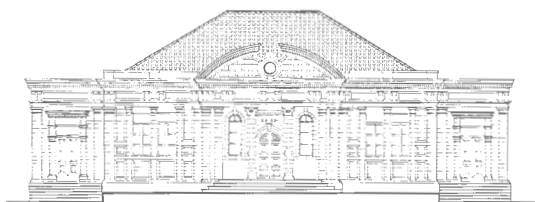
– Δημοτικό Σχολείο Κρεμαστής 30

– Α' Δημοτικό Σχολείο Παραδεισίου 32

– Β' Δημοτικό Σχολείο Παραδεισίου 36

Ο Γιάννης Τσαρούχης 38

– Δημοτικό Σχολείο Σορωνής 40

– Δημοτικό Σχολείο Σιαντών 42

– Αστική Σχολή Κρητινίας 43

Ένα δύσκολο επάγγελμα 44

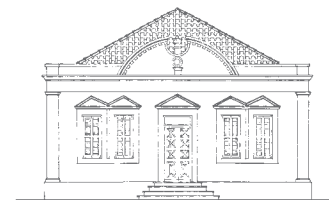
– Δημοτικό Σχολείο Έμπωνας 47

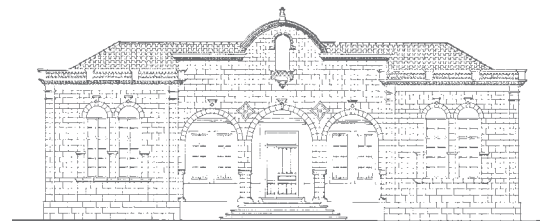
– Δημοτικό Σχολείο Κοσκινού 48

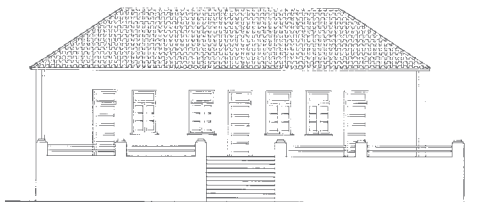
– Δημοτικό σχολείο Φανών 51

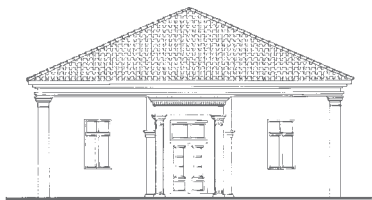
– Δημοτικό Σχολείο Καλυθιών 52

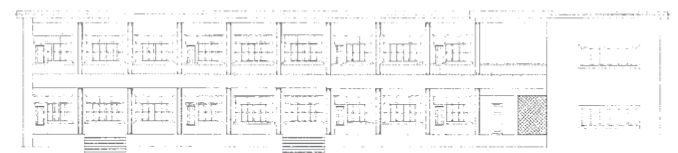
– Δημοτικό Σχολείο Ψίνθου 54

– Α΄ Δημοτικό Σχολείο Αφάντου 60

– Β΄ Δημοτικό Σχολείο Αφάντου 63

– Α΄ Δημοτικό Σχολείο Αρχαγγέλου 64

– Β΄ Δημοτικό Σχολείο Αρχαγγέλου 66

– Ελληνική Δημοτική Σχολή Λίνδου 67

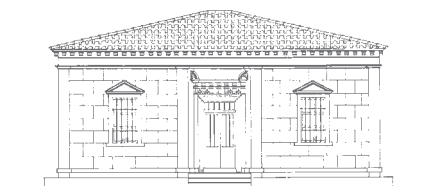
– Διάκειος Σχολή Λίνδου 68

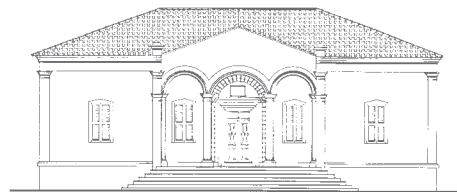
Βιτροβίου Περί Αρχιτεκτονικής 74

– Δημοτικό Σχολείο Διφυλιάς 76

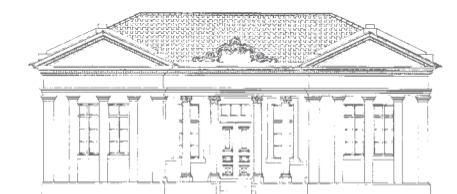
– Α΄ Δημοτικό Σχολείο Μαλώνας 77

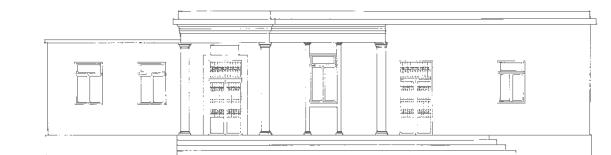
– Αστική Σχολή Μαλώνας 78

– Δημοτική Σχολή Μασσάρων 80

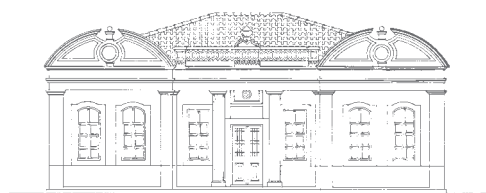
– Δημοτικό Σχολείο Πυλώνας 82

– Α' Δημοτικό Σχολείο Κατταβιάς 83

– Β' Δημοτικό Σχολείο Κατταβιάς 84

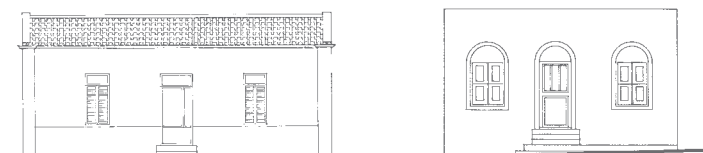
– Δημοτικό Σχολείο Μεσαναγρού 86

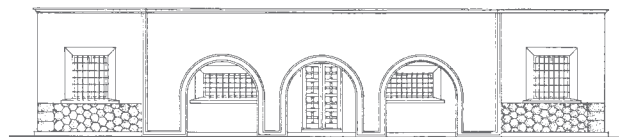
– Δημοτικό Σχολείο Βατίου 87

– Δημοτικά Σχολεία Ιστρίου και Προφύλιας 88

– Δημοτικό Σχολείο Απολακκιάς 89

– Λαδάρμειος Δημοτική Σχολή 90

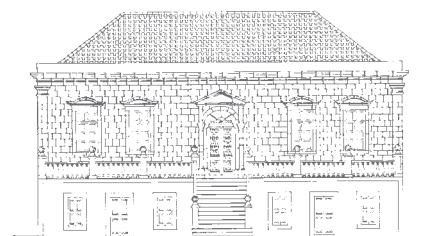

– Δημοτικό Σχολείο Μαρτισσών 92

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΧΑΛΚΗ 94

– Παρθεναγωγείον Χάλκης 99

– Αρρεναγωγείον Χάλκης 100

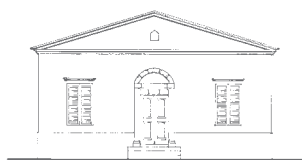

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΣΥΜΗ 102

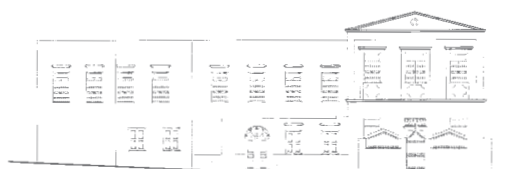
– Πετρίδειος Δημοτική Σχολή 104

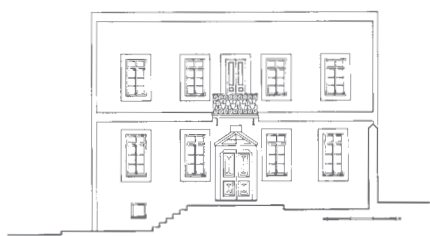
– Πανορμίτειον Γυμνάσιον 105

– Ιωαννίδειον Παρθεναγωγείον 106

– Σχολή Γιανναρά 108

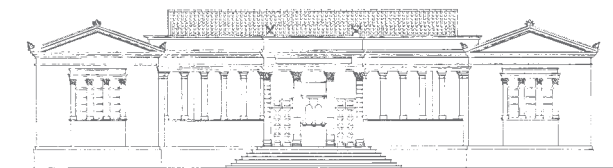
Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΤΗΛΟ 109

– Δημοτικό Σχολείο Μικρού Χωριού Τήλου 111

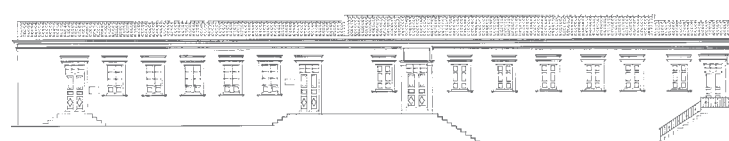

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΟ ΚΑΣΤΕΛΛΟΡΙΖΟ 112

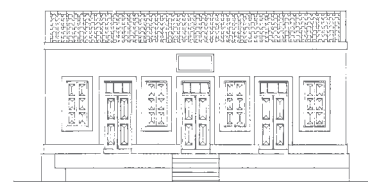
– Σαντραπεία Αστική Σχολή 113

– Παρθεναγωγείον Καστελλορίζου 114

– Σχολή Νικολάου Σταματίου 116

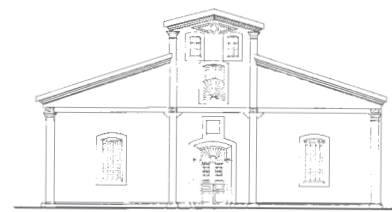
– Δημοτικό Σχολείο Αστυπάλαιας 117

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΚΑΡΠΑΘΟ 118

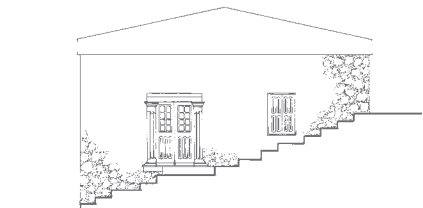
Η Εκπαίδευση στην Όλυμπο 121

– Α΄ Δημοτικό Σχολείο Απερίου 122

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΚΑΣΟ 125

– Δημοτικό Σχολείο Αγίας Μαρίας Κάσου 126

– Δημοτικό Σχολείο Λειψών 127

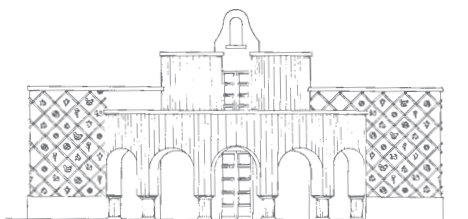

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΚΩ 128

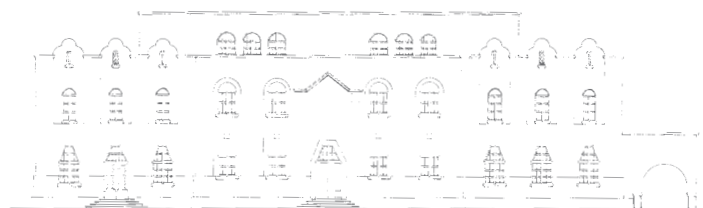
– Θυμανάκειος Σχολή 134

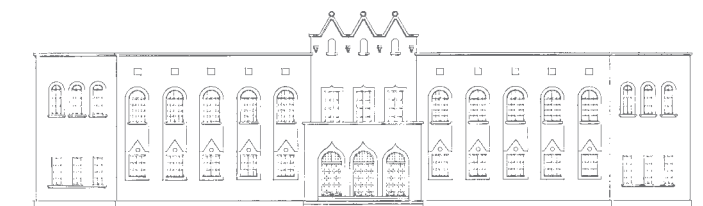
– 3ο Δημοτικό Σχολείο Πόλεως Κω 135

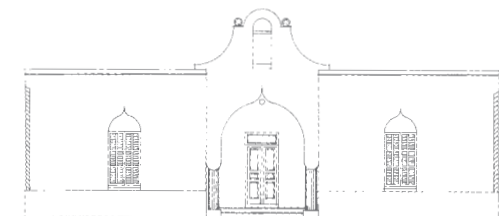
– Α΄ Δημοτικό Σχολείο Πόλεως Κω 136

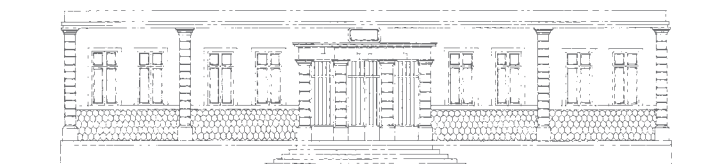
– Ιπποκράτειο Λύκειο Πόλεως Κω 137

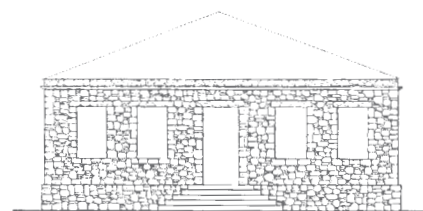
– 7ο Νηπιαγωγείο Πόλεως Κω 138

– Δημοτικό Σχολείο Καρδάμανας 139

– Δημοτικό Σχολείο Αντιμάχειας 140

– Δημοτικό Σχολείο Κεφάλου 141

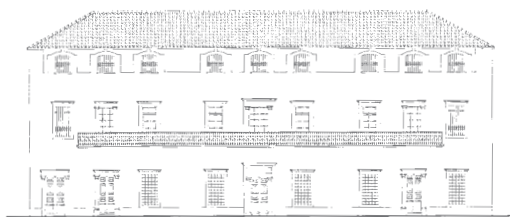
– Δημοτικό Σχολείο Ασφενδιού 142

– Δημοτικό Σχολείο Ζυάς - Λαγουδιού 143

Το Δένδρο των Χριστουγέννων 146

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΚΑΛΥΜΝΟ 148

– 2ο 12/θέσιο Δημοτικό Σχολείο Πόθνας 151

– Νικηφόρειος Ελληνική Σχολή 152

– Βουβάλειον Παρθεναγωγείον 156

– 5ο Νηπιαγωγείο Πόθνας 158

– Δημοτικό Σχολείο Χώρας Καλύμνου 160

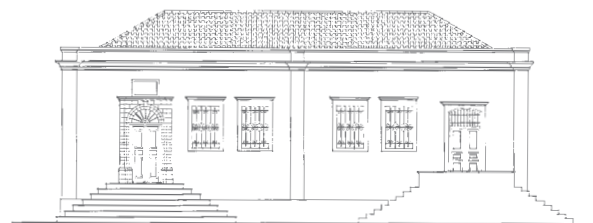
– Β' Λύκειο Πόθνας 161

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΛΕΡΟ 162

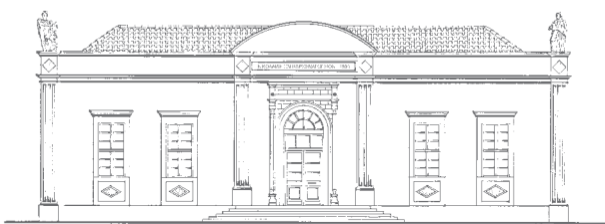
– Ελληνικόν Σχολείον 165

– Αστυκή Σχολή 166

– Νικολαΐδειον Παρθεναγωγείον 167

– Μαλαχίειον Νηπιαγωγείον 168

– Δημοτικό Σχολείο στο Λακκί Λέρου 169

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΝΙΣΥΡΟ 170

– Ομήρειος Κοινοτική Σχολή 172

– Δημοτικό Σχολείο Νικιών 174

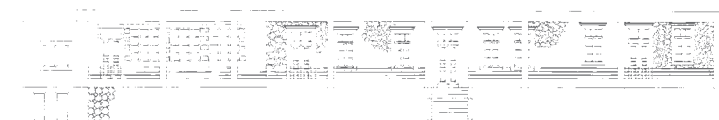
Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΠΑΤΜΟ 176

– Πατμιάδα Σχολή 178

– Σχολή Χώρας Πάτμου 180

– Γλαβαρίδειος Σχολή 181

– Δημοτικό Σχολείο Αρκιών 182

– Δημοτικό Σχολείο Αγαθονησίου 183

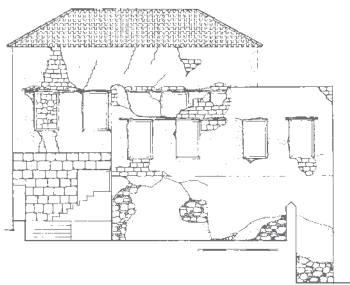

ΤΑ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ . . 184

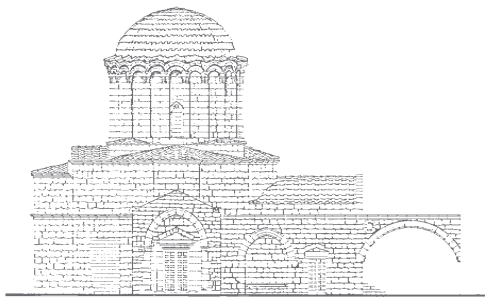
– Μουσουλμανικό Σχολείο Σουλείμανιέ 186

– Μουσουλμανικό Σχολείο Rüstiyе Mektebi. . . . 189

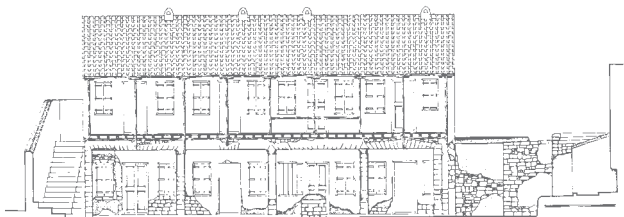
– Χουρμαλί Μεντρεσέ
Ναός Αγίου Γεωργίου του Καππαδόκη 190

– Μουσουλμανικό Παρθενάγωγείο 191

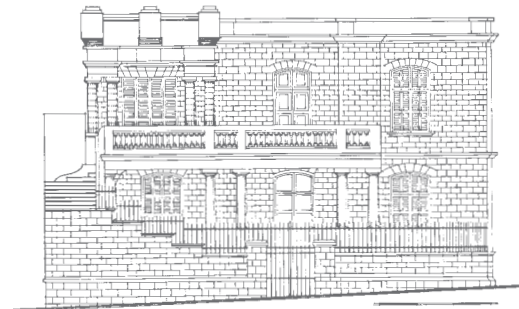
– Μουσουλμανικό Αρρενάγωγείο. 191

– Μουσουλμανικό Σχολείο Κρητικών 192

ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ 193

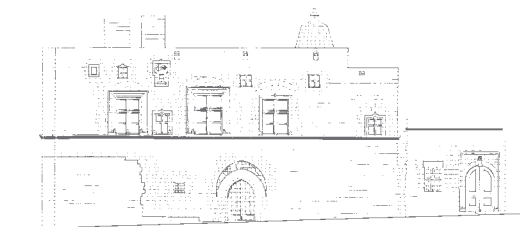
– Ίδρυμα Ιωσήφ Νοτρίκα. 197

– Ραββίνικο Κολλέγιο. 198

– Ο Ξενώνας της Αγίας Αικατερίνης. 199

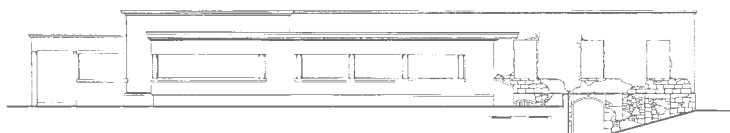

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ FRERES 201

– Γαλλική Παιδαγωγική Ακαδημία. 207

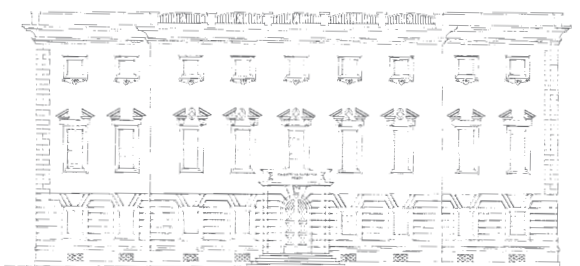
– 6ο Δημοτικό Σχολείο Ρόδου - Asilo Infantile. . 208

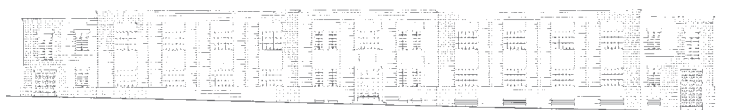
Ο Πλάτων και η εκπαίδευση της εποχής του. . . 209

ΙΤΑΛΙΚΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΑ 214

– Σχολικό συγκρότημα Ακαδημίας. 214

– Βενετόκλειο Γυμνάσιο 216

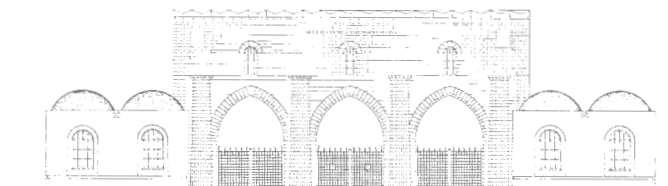

– 3ο, 4ο, 5ο Δημοτικά Σχολεία Ρόδου 217

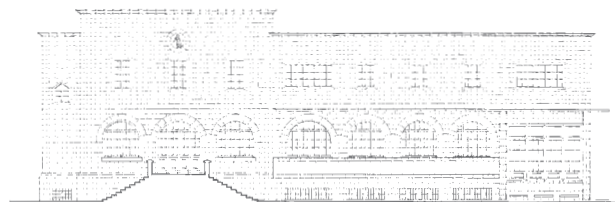

– 12ο Δημοτικό Σχολείο. 218

– Πανεπιστήμιο Αιγαίου. 220

– 6ο Γυμνάσιο Ρόδου 222

– 3ο Γυμνάσιο και 5ο Λύκειο Ρόδου. 224

– Σχολή Τουριστικών Επαγγελματιών. 225

– Ιταλικό Σχολείο Καλαμώνας 226

– Ιταλικό Σχολείο Ελεούσας 226

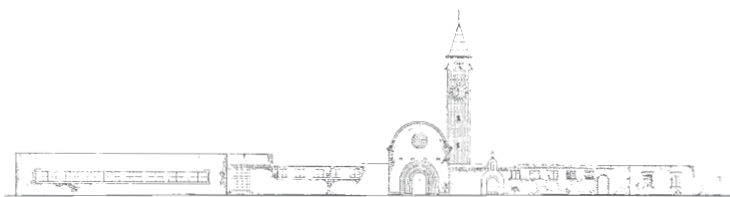
– Asilo Infantile “PICCOLINIA” 226

– Ιταλικό Σχολείο Κολυμπίων 227

– Γεωργική Σχολή Καλαμώνος 228

- Διοικητικό Συγκρότημα “Άγιος Παύλος”
Κατταβιάς 230

- Σχολή Νοσοκόμων 232

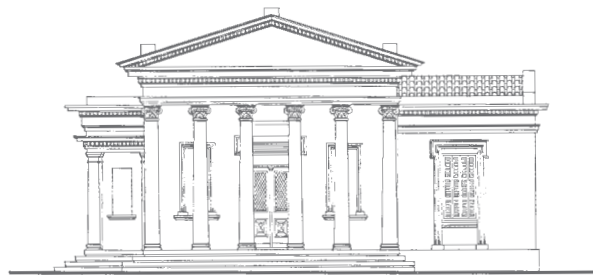

- Ο Δάσκαλος 234

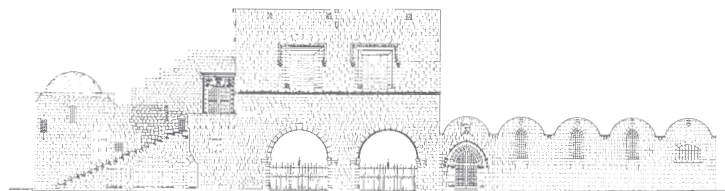
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ - ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

- Βιβλιοθήκη Μονής Αγίου Ιωάννου
του Θεολόγου στην Πάτμο 238

- Κοινοτική Βιβλιοθήκη Κρεμαστής 240

- Κτήριο Καστελλανίας -
Ινστιτούτο “Dante Alighieri” 242

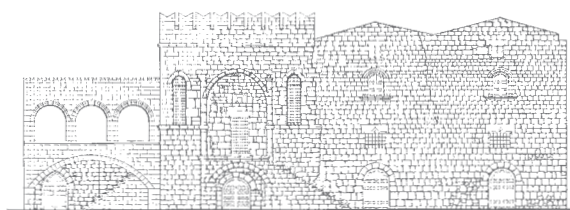

- Δημόσια Βιβλιοθήκη Ρόδου 245

- Ναυαρχείο - Βιβλιοθήκη “Dante Alighieri” . . . 247

- Παλιό Νοσοκομείο Ιπποτών - Αρχαιολογικό
Ινστιτούτο Αιγαιακών Σπουδών 248

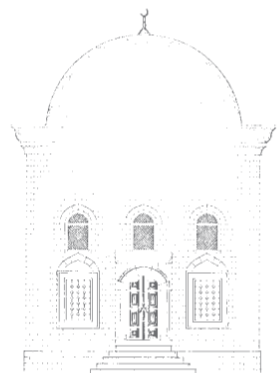
- Βιβλιοθήκη “Del Fiore” 252

– Βιβλιοθήκη Κρητηνίας 254

– Μουσουλμανική Βιβλιοθήκη 256

– Βιβλιοθήκη του Βενετοκλείου Γυμνασίου. 258

– Βιβλιοθήκη, Αρχείο Τήλου 259

– Δημογεροντία Λέρου - Ιστορικό αρχείο. 260

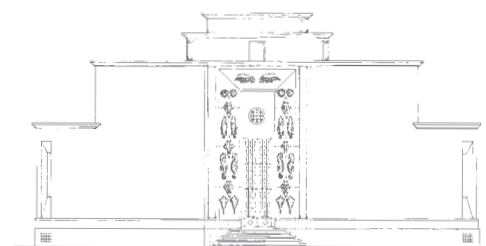
– Βιβλιοθήκη Αδαμαντίου Χαραμπί 263

– Ιπποκράτειος Δημοτική Βιβλιοθήκη Κω 265

– Αναγνωστήριο Σύμης η ‘Αίγλη’ 266

– Υδροβιολογικόν Ινστιτούτον Ρόδου 268

– Αναγνωστήριον Καλύμνου ‘Αι Μούσαι’ 270

– Δημοτική βιβλιοθήκη Κάσου 270

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ. 271

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ. 283

ΚΑΘΕ ΧΡΟΝΟ ΤΟ ΣΕΠΤΕΜΒΡΗ ΣΑΝ ΑΝΟΙΓΟΥΝ ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ...

του Τεύκρου Μιχαηλίδη - Μαθηματικού συγγραφέα

... Σαν κάθε χρόνο τέτοια μέρα, ξετσουμίσανε και φέτος. Σε μικρές παρέες, με τα πόδια, το σχολικό ή το αμάξι του μπαμπά, φορτωμένα στην πλάτη τους τις σινιέ –ή μαϊμού σινιέ– τσάντες τους, με το νου και την καρδιά τους ακόμα στις διακοπές, τα μαθητούδια τραβήξανε πάλι κατά το σχολειό. Με το μαλακό βέβαια –στην Ελλάδα ζούμε– πρώτη μέρα αγιασμός, δεύτερη μέρα μοιράζουμε βιβλία –όσα έχουν έρθει–, από Δευτέρα τρίωρο πρόγραμμα –ώσπου να διοριστούν αναπληρωτές, να μετατεθούν, να αποσπαστούν–, σιγά σιγά λοιπόν τα σχολιαρόπαιδα, μπαίνουν ξανά στα βάσανα. Κι ενώ βιώνουν αυτό που σε λίγα χρόνια θα ξέρουν ότι ήταν τα μοναδικά ανέμελα χρόνια της ζωής τους, αυτά νιώθουν να λυγίζουν κάτω από το ασήκωτο βάρος της γνώσης. Τους μαθητές τους τρώει το στρες, τραγουδάνε, όπως παλιότερα τραγουδούσαν παν’ τα νιάτα παν’ τα κάλλη, μας τα φάγαν οι δασκάλοι γιατί στα μάτια τους, η ανάγνωση, η ορθογραφία κι η αριθμητική –αρχαία ελληνικά και άλγεβρα για τους μεγαλύτερους– είναι βραχνάδες μεγαλύτεροι από την ανεργία, την εφορία, το ΙΚΑ, τη δόση του δανείου, που βαραίνουνε στις πλάτες των γονιών τους.

Έτσι και πριν 4.000 χρόνια, κάποια άλλα πιτσιρικά, κάπου εκεί ανάμεσα Τίγρη και Ευφράτη –ναι, καλά το θυμηθήκατε, εκεί που ο Τζωρτζ και ο Τόνυ παίζουνε τώρα δείξε μου τις έξυπνες μπόμπες σου να σου δείξω το απεμπλουτισμένο μου ουράνιο– παίρναν το δρόμο τους για το σχολείο. Μικροί υποψήφιοι γραφείς, χαράζοντας τον πηλό με τις ξύλινες σφήνες τους μάθαιναν ό,τι και τα δικά μας μαθητούδια: ανάγνωση, γραφή, αριθμητική. Οι όχθες των ποταμιών τους ήσαν πλούσιες σε άργιλο. Απ’ αυτόν έφτιαχναν τις πήλινες πινακίδες που χρησιμοποιούσαν για τετράδια. Έλυναν τα προβλήματά τους, έγραφαν τις εκθέσεις τους κι όταν το μάθημα τελείωνε... τις πέταγαν. Κι ο ήλιος έστελνε τις ακτίνες του να βρουν τις πεταμένες πινακίδες και να τις ψήσουν. Τόσο καλά, που σώζονται μέχρι σήμερα, 4.000 χρόνια μετά. Από τις σχολικές πινακίδες των Σουμερίων, των Ακκαδίων και των άλλων λαών που έζησαν στη Μεσοποταμία στη διάρκεια των δύο χιλιετιών πριν από τη γέννηση του Χριστού μαθαίνουμε τι διδάσκονταν τα σχολιαρόπαιδα της εποχής και κατ’ επέκταση ποιοί ήταν το επιστημονικό υπόβαθρο του πολιτισμού τους. Χιλιάδες

τέτοιες πινακίδες στοιβάζονται –πού αλλού– στα υπόγεια του Βρετανικού Μουσείου, κάμποσες βρίσκονται και σε διάφορα αμερικανικά πανεπιστήμια. Και να το θυμηθείτε, σε λίγα χρόνια, όταν ο θόρυβος από την «απελευθέρωση» του Ιράκ θα έχει κοπάσει, αρκετές ακόμα πινακίδες, μέσω των διαφόρων οίκων δημοπρασιών, θα πάρουν θέση στις μεγάλες αμερικανικές συλλογές. Πολλές απ’ αυτές τις πινακίδες έχουν μεταφραστεί. Ανάμεσα τους 300 περίπου με μαθηματικό περιεχόμενο μεταφράστηκαν κυρίως από τον αυστριακό ερευνητή Ότο Νόιγκεμπαουερ (1899-1990). Εκαστό από αυτές καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα μαθητικών γνώσεων των Βαβυλωνίων, ενώ οι άλλες διακόσιες είναι πίνακες, πολλαπλασιασμού, τετραγώνων, κύβων, αντιστρόφων, τετραγωνικών και άλλων κυβικών ριζών, ανατοκισμού... Ένα σωρό «βοηθήματα», δηλαδή σαν αυτά που χρησιμοποιούν κι οι σημερινοί μαθητές. Απ’ όλες αυτές τις πινακίδες είμαστε σε θέση να συμπεράνουμε ότι το «αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών» στις σχολές του Χαμουραπί και των διαδόχων του περιλάμβανε: Τις τέσσερις πράξεις και τις ρίζες, και μάλιστα με ακρίβεια πολλών δεκαδικών ψηφίων, επίλυση προβλημάτων που σήμερα τα λύνουμε με εξισώσεις πρώτου και δεύτερου βαθμού, και μάλιστα με μεθόδους που μοιάζουν πολύ με τις δικές μας. Πρακτικές εφαρμογές του Πυθαγόρειου θεωρήματος (χίλια χρόνια πριν από τη γέννηση του Πυθαγόρα!). Υπολογισμούς εμβαδών ορθογώνιων τριγώνων, παραλληλογράμμων και τραπεζίων, καθώς και του εμβαδού του κύκλου με μία αρκετά χονδροειδή προσέγγιση, παίρνοντας για τιμή του π το 3, αντί για το 3,16 που χρησιμοποιούσαν την ίδια εποχή οι Αιγύπτιοι ή το 3,14 του Αρχιμήδη.

Σχολές γραφέων είχαν την ίδια περίπου εποχή και οι αρχαίοι Αιγύπτιοι. Τα δικά τους «σχολικά βιβλία», γραμμένα σε πάπυρο, δεν άντεχαν τόσο πολύ στο χρόνο. Ευτυχώς μερικοί πάπυροι διασώθηκαν μέσα στις πυραμίδες τους, κι έτσι μπορούμε να γνωρίζουμε και τα δικά τους επιτεύγματα. Ο πιο σημαντικός είναι ο πάπυρος του Αχμές, γνωστότερος ως πάπυρος Ριντ, από το όνομα του σκωτσέζου παλαιοπόλη που τον «διέσωσε» (όπως λέμε «ελγίνεια μάρμαρα»). Το αναλυτικό τους πρόγραμμα ήταν περίπου το ίδιο με των Βαβυλωνίων, αν και το αριθμητικό τους σύστημα ήταν πολύ διαφορετικό.

Για τους μαθητές της αρχαίας Ελλάδας και ειδικότερα της Αθήνας θα μπορούσαμε να μιλάμε ώρες. Οι Ρωμαίοι δεν ήταν και τόσο σπουδαίοι στα Μαθηματικά. Ωστόσο είχαν δασκάλους της Αριθμητικής και μάλιστα δύο κατηγοριών. Τους *calculones*, που ήταν δούλοι, και τους *calculatores*, που ήταν ελεύθεροι πολίτες. Άλλωστε οι όροι «*calculation*», «*calcul*» κλπ., που σημαίνουν «υπολογισμός» στις διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες, προέρχονται από τα χαλίκια (*calculi*) που χρησιμοποιούσαν οι Ρωμαίοι για τους υπολογισμούς τους. Ούτε και στα εκπαιδευτικά συστήματα του Βυζαντίου έπαιζαν τα μαθηματικά σημαντικό ρόλο.

Αντίθετα, στις μεγάλες σχολές του υπόδουλου έθνους ξαναβρήκαν τη θέση τους. Φωτισμένοι δάσκαλοι σαν τον Μεθόδιο Ανθρακίτη (1660-1749), τον Μπαλάνο Βασιλόπουλο (1690-1760) και τον Ευγένιο Βούλγαρη (1716-1806) ενέταξαν στα σχολικά προγράμματα τόσο την αρχαία ελληνική μαθηματική παράδοση του Ευκλείδη και του Διόφαντου όσο και τις νέες θεωρίες της επιστημονικής επανάστασης. Πολλοί απ’ αυτούς διώχθηκαν από την επίσημη εκκλησία γι’

αυτή τους την πρωτοβουλία: ο Ανθρακίτης αφορίστηκε, ο Βούλγαρης αυτοεξορίστηκε, ο Βενιαμίν ο Λέσβιος (1759-1824) κατηγορήθηκε ότι «εισάγει καινά δαιμόνια». Κατόρθωσαν όμως να κληροδοτήσουν στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος μιά μαθηματική παράδοση που ως ένα βαθμό κρατάει ακόμα.

Εδώ και τέσσερις χιλιάδες χρόνια λοιπόν τα Μαθηματικά παιδεύουν (και με τις δύο έννοιες του όρου) τους μαθητές. Με σφίνες πάνω στον πηλό, με χαλίκια πάνω στους άβακες, με κοντύλια πάνω στις πλάκες αλ-

λά και στις μέρες μας με τα κομπιουτεράκια τους (που ζεσχάτως αντικαταστάθηκαν από τα κινητά) μαθητές όλων των εποχών μαθαίνουν Μαθηματικά. Κι όσο θα υπάρχει πάνω στη γη κάποιο είδος πολιτισμού (δηλαδή ίσως όχι και για πολύ ακόμα) θα συνεχίσουν. Γιατί, όπως είπε και ο Ναθάνιελ Γουέστ, οι αριθμοί είναι η μόνη οικουμενική γλώσσα.

Καλή σχολική χρονιά λοιπόν, σε μαθητές, δασκάλους (είτε calculones είτε calculatores) και γονείς...

Μαθητές και δάσκαλοι του δημοτικού σχολείου Σιανών το 1948. (Αρ. μαθητών 90, δασκάλων 5). (Αρχειό Γεωργίας Μανιά).